

ÚJ KÖNYVEK

A kontextus dicsérete – avagy a közgazdaságtan állapotáról Farkas Beáta A közgazdasági gondolkodás rövid története

(Akadémiai Kiadó, 2022, 488 oldal)

című könyve kapcsán

BOD PÉTER ÁKOS*

A közgazdasági elméletek története idővel háttérbe szorult az egyetemi képzésben, a gyors technológiai és piaci változások nyomán a gazdasági szereplők számára is úgy látszott, hogy a korábbi elméleti viták már nem relevánsak. A pénzügyi, majd pedig a nem gazdasági válságok, valamint a szabadkereskedelemmel, piaci versennyel szembeni társadalmi kritikák felerősödése miatt viszont újraéledtek a közgazdasági gondolkodókat régóta foglalkoztató vitatémák, mint az állam és a piac kapcsolata, a globális kereskedelmi és pénzügyi nyitottság kérdése. Farkas Beáta monográfiája alapos áttekintést ad a gazdaságelmélet kiemelkedő művelőinek munkásságáról, a főbb gazdaságelméleti iskolákról, kitér arra a történelmi korra és társadalmi közegre is, amelyben a mai elméleti tudásanyagot gazdagító szellemi eredmények megszülettek. A jelenlegi domináns gazdaságelmélet sokat befogadott a korábban periferikusnak számító irányzatokból, így a viselkedélméleti, intézményi gazdaságtanból, a gazdaságföldrajzi, gazdaságtörténeti, jóléti iskolákból. Kérdéses azonban, hogy a mai gazdaságelméleti főirány mennyire képes befolyásolni az üzleti döntéshozók, gazdaságpolitikusok nézeteit, miként hat ki a gazdasági életre, annak irányítóira.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: A10, B00, D02, N10.

Kulcsszavak: közgazdasági elméletek története, intézmények, gazdaságtörténelem, globalizáció, gazdaságpolitika.

* Bod Péter Ákos professzor emeritus, Budapesti Corvinus Egyetem
E-mail: petera.bod@uni-corvinus.hu

A kézirat 2022. november 26-án érkezett szerkesztőségünkbe.

<https://doi.org/10.47630/KULG.2022.66.11-12.82>

Abstract

The praise of context – or on the state of economics in the context of Beáta Farkas' book *A Brief History of Economic Thought*

PÉTER ÁKOS BOD

(Akadémia Publishing House, 2022, 488 pages)

The theory of economic thoughts has gradually lost ground in the economics curriculum, and the economic actors seemed to assume in the period of intensive technological and market changes that the former ideational debates had lost their relevance. Yet, recent financial and non-economic crises, as well as renewed antipathy toward free trade and market competition within large segments of society have brought back long-debated academic issues such as the relationship between the market and the state, or challenges of global trade and financial openness. The monography of Prof. Beáta Farkas provides a comprehensive review of leading thinkers and the main schools of economic science and it also exposes the historical and social environment in which the great contributions to our stock of knowledge have been accomplished. The present economics mainstream has eventually absorbed a lot from previously peripheral tendencies such as the behavioural school, the institutionalists, spatial economics, and welfare economics. Yet it is hard to tell how much the present economics consensus influences what business leaders and policy makers think of the economy and economics and, as importantly, what leverage the modern economic thought may exert on the economy and its shapers.

Journal of Economic Literature (JEL) codes: A10, B00, D02, N10

Keywords: history of economic theories; institutions; economic history; globalisation; economic policy.

Kinek és miért fontos az elméletörténet?

Természetesen dicsérően lesz itt szó a *textusról* is, Farkas Beáta munkájáról (Farkas, 2022). A könyv tartalma, megjelenése, súlya – átvitt és konkrét értelemben – méltatást igényel: a kötet az esztendő közgazdasági könyvtermésének kiemelkedő darabja.

Jöjjön előbb azonban a könyvön végighúzódnó fontos gondolatmenet: a jelenlegi közgazdasági gondolkodás hosszú evolúciós folyamat terméke. Ebből a megállapításból pedig kézenfekvően adódik a tétel, miszerint az evolúciós folyamatnak a megismerése mélyíti a mai közgazdaságtanra vonatkozó tudásunkat.

Kézenfekvő tétel – lenne. Ám nem minden logikus összefüggés jut érvényre a gyakorlatban. Ez egyaránt elmondható mind az ismeretszerzésre, ismeretátadásra (oktatás), mind pedig az ismeretalkalmazásra (közgazdasági gyakorlat). A gyors vál-

tozások idején – márpedig ilyen időket élünk – a múltbeli tanulságokra, a lényeges előzményekre nem sok gyielem jut.

Ami a közgazdasági elméletek történetét mint egyetemi diszciplínát illeti, valaha valóban szerves és fontos helyet töltött be a képzési szerkezetben, együtt egyébként a gazdaságföldrajzzal, gazdaságtörténelemmel. Mára azonban a legtöbb helyen kikerült a magtantárgyak közül az oktatási tantervi átrendeződések során, a történelmi és a térségi relációkkal foglalkozó tárgyakhoz hasonlóan.

Mondhatnánk megértően: bizonyos szaktárgyak érdemeit ugyan mindenki elismeri, de az adott oktatási időalap szűkös, és nagy számban vannak szintén hasznos egyéb tananyagok, amelyeknek a képzésben van a helyük. Így a korábbi tanrendek néhány patinás tárgya kényszerűségből a második vonalra sorolódik; ez lett a sorsa az elmélettörténetnek. Felhozható további érvként a keresleti oldal módosulása: a hallgatói igények változnak. Lehet valami szakmai szempontból fajsúlyos tudományterület, ám a tantárgyszerkezeti szempontok között az akadémiai értékrend csupán egy; nem válhat döntő érvvé a hallgatói meg a munkaadói preferenciákkal szemben.

Ezek jogos érvek, ám nem zárják le a vitát, sőt, inkább exponálják azt a lényegi vonatkozást, amely miatt a jelen könyv, az abban összefoglalt témakör messze túlmutat az akadémiai világon. A tartalmi kérdés ugyanis nem más: az elmélettörténet esetében csupán oktatásszerkezeti, tudományos szakmai ügyről van-e szó, avagy a korábbi elméletek ismerete valóban kell a mai gazdasági viszonyok jobb megértéséhez?

A műből erős érveket nyer az, aki szerint szükséges megismernünk a jelenhez elvezető gondolati utat. A kötet végére érve a gondos olvasó válasza bizonyára igenlő: a gondolati előzmények számítanak.

Ami viszont rímel „az intézmények számítanak” (*institutions matter*) tételre, amely az utóbbi évtizedek gazdaságelméleti fejlődésének egyik lényeges eredménye lett. Az ebben a kötetben többször idézett Douglass North (1920–2015), aki 1993-ban kapott közgazdasági Nobel-éremet, rengeteget tett azért, hogy a sokáig intézmény nélküli és a történelmi időtől független *economics* ismét érzékeny legyen a jogi keretekre, társadalmi szokásokra, formális és hallgatólagos megállapodásokra, történelmi körülményekre. North, Williamson, Ostrom, Coase munkássága alapján Farkas Beáta könyve az áttekintett elméleti irányzatok között kellő súllyal tárgyalja az új intézményi közgazdaságtan irányzatát *A főáramú közgazdaságtan határvidékén* című fejezetben.

Egykor valóban határterület volt; hogy még mindig határvidék-e az intézményi közgazdaságtan és a gazdaságtörténelem, az már véleményesebb. Úgy látom inkább,

hogy az intézmények bevonultak a társadalmi-gazdasági folyamatokat magyarázó tényezők közé, mégpedig látványosan; Fukuyama, aki maga is a társadalmi viszonyokra és intézményi hatóerőkre támaszkodik társadalomtudományi elemzéseiben, egyenesen azt említi, hogy az „institutions matter” tétel mantra lett a fejlődés-gazdaságtanban és a komparatív politikában (Fukuyama, 2012). Pedig akkor még meg sem jelent Acemoglu és Robinson sikerkönyve, amelyben a fejlődés évszázados dilemmái szinte leredukálódnak a megfelelő (inkluzív) intézmények meglétének vagy hiányának kérdésére (Acemoglu & Robinson, 2012). Deirdre McCloskey, aki maga is a fősodor középvonalától (az árelmélettől, akkor még Donald McCloskey néven) jutott el a kulturális tényezők meghatározó szerepének a felismeréséig, a northi irányzatot a főáramhoz sorolja (McCloskey, 2010).

Ez a kitérő is mutatja, hogy a valahai politikai gazdaságtan, majd gazdaságtudomány (*economic science*), még inkább közgazdaságtan (*economics*) elnevezésű diszciplínánknak a tartalma körülmények hatására idővel nagyot tud változni. Az erőforrás-elosztás klasszikus témaköre mellé mostanra sok egyéb szakterület is bekerült a főáramlatba az oktatásban, az akadémiai életben. A történelem számít és a térbeliség számít – két olyan alaptétel, ami újra vitán felül áll a tudományos gondolkodásban.

Ha a közgazdasági Nobel-emlékdíjak odaítélését mértékadó jelzésnek fogjuk fel (márpedig a díjazott személyek és kutatási területek kiválasztása most a legerősebb jelzés, szinte kanonizálás), akkor kimondható: a közgazdaság-elméleti konszenzus szerint a szokások, a formális, valamint informális intézmények, történelmi pályák tematikája a matematizáló, „kemény gazdaságelmélettel” egyenrangúvá vált.

A földrajzi távolság, a térbeli sajátosságokkal való számítás kutatási irányzata éppenséggel most nyert még a korábnál is nagyobb teret az üzleti gyakorlatban és a gazdaságpolitikai gondolkodásban – kényszerítő körülmények hatására. A *nearshoring* vagy a *friendshoring* szakkifejezések annak a régi-új gondolatkörnek az újonnan terjedő fogalmi elemei, amely szerint a gazdasági szereplők mindig valamilyen konkrét térben léteznek és tevékenykednek. Nagyon is számít tehát a földrajz, a lokáció. Mint ahogy a folyamatok előtörténete is: a szereplők viselkedése csak akkor érthető meg (a szűken vett üzleti racionalitás, a termelési és kereskedelmi kalkulációk világában is), ha tisztában vagyunk az érintettek korábbi tapasztalataival és rutinjaival, az egyének, szervezetek, államok történelmi előéletével, az érintett társadalom lassan kifejlődő és módosuló értékrendjével.

Ám vajon tényleg szükséges-e a gazdasági ideák fejlődési pályájának az ismerete ahhoz, hogy elsajátíthassuk és sikeresen alkalmazzuk a közgazdaság-elmélet

mai tudásanyagát? Ez nem magától értetődő. Más szakterületről vett példával: az anamnézis megismerése fontos, a körelőzményre időt és költséget kell fordítani egy konkrét beteg esetében; ám szükséges-e az orvoskutatónak azt is tudnia, hogy az adott betegséget illető tudományos igazságok tárházához az előző évszázadokban kik járultak hozzá tudásukkal, résztudásukkal és tévedéseikkel? Nyilván a tudományterület előzményeinek bizonyos ismerete gazdagítja a kutatót, tágítja a szellemi horizontját, de az általános tájékozottságon túl van-e relevanciája a jelenlegi orvosi csúcstudás számára?

A közgazdaságtanon belül maradva: egy konkrét gazdasági ügynél persze fontos tudni az előzményekről, de a modern piacgazdaság elmélete szempontjából ad-e tartalmi többletet Adam Smith, Ricardo, Marx vagy Schumpeter munkásságának ismerete? Nem úgy van-e, hogy a tudás akkumulációja során a tudásvagyonba beépülnek a bizonyított (meg nem cáfolt) korábbi tételek és állítások, így viszont a tudományfejlődés során elvetett, túlhaladott vagy módosított nézetek és korabeli fogalmak már csak érdekességként maradnak meg, ha egyáltalán? A mai tudós gondolhatja úgy, hogy ezekről az előzményekről illik tudnia az általános műveltség részeként, de tudása éppannyira korszerű lenne a nagy elődök munkásságának ismerete nélkül is.

A dilemmára nem valószínű, hogy azonos választ adna az elméletörténet tanára és a maga szakterületének legfrissebb eredményeit publikáló kutató, aki könyvre már nem is hivatkozik, csak a szakmai csúcsfolyóiratokban megjelent cikkekre. E dilemma dolgában a könyv szerzője, az elméletörténet tanára nyilván nem számít elfogulatlannak, ám Farkas Beáta a bevezető sorokban fontos érvet hoz fel a korábbi gondolkodók érvelése megismerésének szükségessége mellett: a közgazdasági vitatémák időről időre újra előjönnek. Példának a piac és az állam viszonyát említi. Ma valóban újra megnyíltak a viták erről az alapvető kérdéstről. De ilyennek mondható a piaci verseny ügye is: hiába zúzta szét egykoron Adam Smith a merkantilisták téziseit és a protekcionista elméleteket, most, három és fél évszázaddal később, nemcsak populista politikusok ágálnak, hanem társadalomtudósok is érvelnek a szabadpiaci mechanizmusok ellen.

A nagy visszatérő témák között legfőképpen az egyén és az emberi szervezetek viselkedésének ügyét említeném. A könyv igen helyesen érdemben taglalja a legutolsó, tizenötödik fejezetben a *viselkedési közgazdaságtant*, idézi ennek az új irányzatnak mai ismert és díjakkal elismert kutatóit. A téma mintha keretbe foglalná a kötet tárgyát, hiszen hasonló témakörrel kezdődik a könyv: a legelső fejezet témája (*Gondolatok a gazdaságról a kapitalizmus előtt*) az emberi természet és az ember alkotta szervezetek (városállam, állam) működése („már az ókori görögök is...”).

Az ember mint egyén (ha ilyennek egyáltalán van értelme) és mint társas lény bonyolult belső és tanult, öröklött és szerzett motívumok, különféle kognitív folyamatok, hatások és befolyások eredőjeként végzi gazdasági tevékenységét. Ezt a bonyolultságot lehetetlen egy-két *a priori* alapelvbe beleygőmőszölni, minimalizálási vagy maximalizálási tétellel leírni. A gazdasági emberrel foglalkozó mai kutató a maga módszertani szofisztikáltságának a birtokában is érezheti annak szükségét, hogy visszanyúljon a korábbi gondolkodók megfigyeléseihez és teóriáihoz.

Vagy ma már minden másként van? Ez a hit (tévhit) rendre felüti fejét, amint a meglepetésként, de nem teljesen váratlanul beütő 2007–8-as gazdasági-pénzügyi válságot követően írta nagy hatású munkájában a Reinhart és Rogoff szerzőpáros (Reinhart & Rogoff, 2009). Nyolc évszázad pénzügyi tévedéseinek, csődjeinek, ismételtelen elkövetett hibáinak érzékletesen mutatták be, hogy milyen keveset tanul a múltból az ember, a társadalom, annak elitje. A technikai körülmények, társadalmi viszonyok rengeteget változnak, de az emberi természet és az ember társas, társadalmi szerveződéseinek természete mintha azonos kulcsra járna.

A 2007-től kifejlődő pénzügyi krízis azért volt különösen sokkoló a közgazdászszakma számára, mert nem a világgazdaság peremén, hanem a központ központjában tört ki a baj. Akkor már évtizedek óta nem volt tapasztalata mély visszaesésről a nyugati társadalomnak; a krízisek a gazdaságilag kevésbé fejlett, más intézményi rendű világnak voltak a sajátjai. Így aztán R. Lucas, az újklasszikusok vezető egyénisége nem sokkal a krach beütése előtt magától értetődően írta le a fősodor emblematikus folyóiratában, hogy a modern makrogazdaságtan központi problémája, nevezetesen a depresszió megelőzése, praktikusán meg van oldva, mégpedig évtizedekre (Lucas, 2003). Ehhez képest olyan időszakban omlottak össze hirtelen a pénzügyi piacok, és szorultak rá a közpénzből való szokásos kimentésre, amikor a modern pénzügyi technikákban jártas új generáció úgy érezte és hangoztatta is öntudatosan egészen a nagy csődig, hogy „most már más idők járnak, ma már minden másként van”.

Elméletek, eszmék, rögeszmék

Ez átvezet ahhoz a kérdéshez, amely már nem szükségszerűen tárgya egy elmélettörténeti könyvnek, bár lehetne: milyen a viszony egyfelől a „magas elmélet”, másfelől a közgazdaság-tudomány egésze, és harmadrészt a gazdasági szereplők, társadalmi tényezők fejében élő gazdaságkép, gazdaságismeret között. Van-e gaz-

daságelméleti alapozása a nagy társadalmi és üzleti kihatású döntéshozatalnak? Ha igen, milyen is az a bizonyos alap?

Avagy az üzleti, kormányzati potentátok – amint azt előszeretettel hangoztatják – a saját kútfejükből, praktikus tapasztalataikból szűrik le a gazdaság működési elveit, a célszerű szabályozás normáit? Erre viszont Keynes, aki korának politikai, üzleti, jegybankári közösségét kívülről-belülről jól ismerte, korszakos könyvének utolsó bekezdésében a maga csipős módján ezt írta: „Azok a »gyakorlati emberek«, akik menteseknek vélik magukat minden szellemi befolyás hatásától, rendszerint valamelyik rég elhunyt közgazdász rabszolgái. Magas állásokat betöltő örültek, akik hangokat hallanak a levegőben, hajdani könyvmolyoktól kölcsönözték rögeszméik magvát” (Keynes, 1965:407).

Ezeket a fenti kérdéseket nagy erővel exponálta 2007–2008, amikor az üzleti élet csúcsmenedzsereinek és jegybanki, állami vezetőknek a döntései (vagy azok halogatásai) nyomán mély pénzügyi válság tört ki a magországokban. Azóta sem jutott nyugvópontra a vita: vajon a gazdasági válság egyben a közgazdaságtan válsága is volt?

Ben Bernanke, az egyik 2022-es közgazdasági Nobel-emlékdíjazott, akkori Fed-elnyökként érdekes distinkciót tett ez ügyben, amikor úgy fogalmazott, hogy nem a közgazdaság-tudomány (*economic science*) mondott csődöt fontos ügyekben, hanem – korábbi hazai fogalmat használva – a gazdasági mechanizmus (*economic engineering*), valamint a gazdasági döntéshozatal (*economic management*) (Bernanke, 2010). Valóban felhozhatunk erős szakmai érveket amellet, hogy nem az elméleti tételek, és még csak nem is a közgazdasági ismeretek hiányosságai hibázathatók az amerikai pénzügyi piacokon kialakuló folyamatokért, azok nemzetközi következményeiért. Ugyanez elmondható itthoni dolgainkról is: súlyos pénzügyi bajaink sorát, így a természetes fedezet nélküli devizahitelezés elszabadulását sem előttünk ismeretlen makrogazdasági jelenségek okozták; konkrét hitelkonstrukciók, állami döntések és ösztönzők együttes hatására fújódott fel, majd pukkant ki 2009-re a hitelbuborék. Mindezért viszont nehéz lenne a közgazdaságtani tankönyveket hibáztatni, hiszen az árfolyamkockázat fogalmát, az országgkockázat kamatfelár-növelő következményeit, az egyéni és vállalati adósságok fenntarthatósági feltételeit, az adósságcsapda jelenségeit világosan leírták a szakművek. A régebbi és újabb tankönyveket nem eldobni kell, hanem inkább elolvasni és megérteni.

De azért mégse adjunk teljes felmentést a közgazdaságtannak a válság utáni kritikákkal szemben. A Lucastól idézett magabiztos – ma inkább önteltnek tűnő – álláspont mellett ugyan lehet érveket találni, ám a következmények felől nézve kü-

lönös volna, ha az utóbbi évtizedekben megszilárdult gazdaságelméleti konszenzus tekintélyes képviselői nem néznének magukba önkritikusan a válság nyomán.

Az önreflexiót akkor is szükségesnek gondolom, ha az újabban felbukkanó kritikai nézetek, akár egész irányzatok között számomra kevés mutatkozik igazán fajsúlyosnak. Ebbe talán az is belejátszik, hogy a nagy recessziót viszonylag gyors helyreállítási szakasz követte (elég jelentős országonkénti eltéréssel azért), sőt, a világ más részein nem is következett be akkor visszaesés, majd a 2010-es évektől különös globális konjunktúraciklus vette kezdetét. A 2010-től 2020-ig tartó rendkívül hosszú és igen sajátos (tartósan alacsony inflációval, történelmi mélységű kamatokkal, erős foglalkoztatással jellemzett) konjunktúra idején öngazolásban részesülhetett a gazdaságelméleti főáram.

Azok a kritikai irányzatok pedig, amelyek alternatív elméleti konstrukció igényével léptek fel (így például az úgynevezett új monetáris elmélet), valójában csak speciális helyzetben bizonyultak relevánsnak: mindaddig, amíg nulla körüli-alatti a kockázatmentesnek ítélt pénzügyi eszközök (állampapírok) hozamszintje, és mégsem lép fel inflációs nyomás a pénzbőség nyomán valami okból, a logikai korlátoktól felszabadultan lehet érvelni az államadóssági hányad bátor megemelése mellett. Ám az átmeneti szakaszok idővel véget érnek. Így is történt. Az efemer körülményeket posztulátumnak tekintő kritikai irányzatok emiatt nem is lettek képesek megrendíteni a fő irányzatot. Különösen most, hogy a pozitív nominális kamatlábak viszszertertek (noha a fejlett világban még mindig negatívak, 2010 óta, a reálkamatok, a reál-állampapírhozamok), és ismét itt van az infláció, megint értelmezhető a helyzet az újklasszikus gazdaságelmélet fogalmaival és törvényszerűségeivel. Ismét megjelent a túlságosan nagy állami eladósodottság miatti aggodalom; ez is visszatereli a gondolkodást a megelőző évtizedekben kifejlődő tudományos szintézis felé és az arra támaszkodó gazdaságpolitikai ajánlások irányába.

2020-tól főként nem gazdasági sokkok formálják a világkonjunktúra menetét (járvány, szélsőséges időjárás, háborúk, geopolitikai feszültségek, gazdasági szankciók). Ezek a sokkok pedig háttérbe szorítják a gazdasági szempontokat, egyben leveszik a felelősséget a gazdaságelméletet művelők és alkalmazók válláról.

A kevesebb felelősséggel a korábinál kisebb befolyás jár. Megkockáztatható: a közgazdasági elméletalkotás mai csúcsszereplőinek, a Nobel-émlékdíjjal elismerteknek a társadalmi respektje, a gazdasági életet befolyásoló súlya már nem olyan, mint volt korábbi időszakokban. Az okok sokfélék lehetnek, érdekes vizsgálati kérdés. Mint ahogy az is részletes vizsgálódást igényelne, hogy a hatalmi-üzleti elit ma országonként milyen elméleti előképekre és milyen korábbi eszmékre és rög-

eszmékre támaszkodik döntéseiben; hogyan is néz ki most az a bizonyos bernankei hármas viszony.

Talán az eszmetörténész szentelhetne több figyelmet a tudományos haladás során megcáfolt, hátrahagyott, inferior vagy csak kidolgozatlan és konfúzus, de mégis – vagy éppen ezért – életképes nézeteknek. Ilyen a Laffer-görbe, de születtek korábban vonzó teóriák a technológiai optimizmus vonzásában, még korábban az optimális állami tervezés gondolatkörében. Mondhatnák, ez már a múlt. De nem az. Itt van a gazdasági nacionalizmus észérvekkel megcáfolt ideája – az újszülötteknek azonban minden vicc új. Ha erős hatalmi érdek szól a gazdasági elzárkózás mellett, akkor bizony előkerülnek majd a lejárt szavatosságú teóriák. Főként a periferiális kapitalizmus országaiban, de a magtérsegekben is egyébként, érzékelhető az újmarxista tételek ismételt felbukkanása. Sőt, meghökkenéssel láthatjuk, hogy ha a politikai hatalmi érdek úgy kívánja, akkor a neoliberais technikák, a pénztökeellenes újmarxista tételek és a merkantilista gazdaságpolitikai intézkedések képesek összekapcsolódni a kormányzati politika szintjén. És hiába lapozunk tovább a monográfiában annak biztos tudatában, hogy mindezen teóriák már rég alulmaradtak a szellemi viadalokban, sőt, kellő történelmi tapasztalat alapján borítékolható hosszabb távon a rájuk támaszkodó hatalom gazdasági kudarca, attól ma még élő, fennálló gyakorlat áll előttünk, olyan-amilyen elméleti alátámasztással.

A tudós és kora

Farkas Beáta munkája a hármas kapcsolatrendszernek az első elemével, az elméletekkel foglalkozik, de néhány egyéb vonatkozást is – dicséretes módon – felvillant a nagy személyiségek életpályájának, társadalmi beágyazottságának taglalása során. A kiemelt nagy gondolkodók munkásságának bemutatásánál nála nemcsak az adott kor legfontosabb jellemzői jelennek meg, hanem az illetők személyes adottságai, családi körülményei, életviszonyai is. Adam Smith, Malthus, Schumpeter, Keynes és más nagy hatású alkotók életpályájának bemutatásából rekonstruálható, hogy ezek a személyiségek milyen élettapasztalattal, a gazdaságtanon túli szakmai és közéleti ismeretekkel, impulzusokkal a hátuk mögött, miféle társadalmi élményekkel gazdagodva jutottak el munkásságukban a tételeik kimondásához. A rövid, de tartalmas életpálya-leírások felvillantják azt a kontextust, amelyben egy fontos gazdaságelméleti állítás, feltevés, „törvény” megszületik. És itt az idézőjel lényeges,

hiszen a társadalomtudományként értelmezett közgazdaságtan törvényszerűségei valóban erősen kontextusfüggők.

Ha igaz az, hogy a közgazdaság-elmélet csúcsszereplői ma a korábbinál kisebb társadalmi súlyúak, e térvésztsében talán szerepe lehet annak, hogy a mostani tudományos teljesítményértékelő rendszerek a rendezett egyetemi viszonyok között alkotóknak kedveznek. Így viszont a nem akadémiai élettapasztalatok, amelyek a felsorolt „klasszikusok” világképét az ő korukban gazdagították, meg sem jelennének a publikációs és idézettség vetélkedésben.

Mindenesetre a régi korszakok és a legutóbbi idők kiemelkedő gazdaságtudósainak itt bemutatott életútjai érdekes összevetésekre adnak alkalmat. Anélkül, hogy visszamennénk a kifejlett piacgazdaság előtti történelmi időkhöz, feltűnő, hogy a 18. és 19. században milyen gyakori volt a teológiai, jogi, hadmérnöki vagy filozófiai előélet, és milyen különös élettapasztalat állt néhány nagy gazdaságtudósunk háta mögött. Később az állami szolgálattal való hol sikeres, hol kudarcos próbálkozás formált a tudósi nézetrendszeren. Schumpeter rövid ideig tartó pénzügyminiszterkedése, Keynes színes és eseménygazdag szakmai élete, többek esetében a katonai szolgálat, diplomáciai vagy kormányzati kitérő bizonyosan tágította a szellemi horizontjukat, de főleg érzékenyebbé tette az alkotót a gazdasági folyamatokhoz keretül szolgáló társadalmi kontextus iránt. A modern idők Nobel-éremes közgazdász tudósai között mintha nagy többségben lennének az elegáns (amerikai) egyetemi tanári pályán maradók, azt sikerrel befutók – és mindez összefüggésbe is hozható a gazdaságelmélet csúcsaira felérő, díjakkal elismert alkotók némelyikének szűkebb tematikai specializációjával.

Nem kritikaként, de megemlítendő, hogy ebben a műben a hosszú időt átfogó eszmetörténeti áttekintés utolsó évtizedeire rányomja a bélyegét a Nobel-éremes intézménye. Érthető: a díjazottakkal és munkásságukkal egy ilyen átfogó, kézikönyvszerű munkában illik, sőt kell is foglalkozni, hiszen a díj (jó esetben) a szakmai konszenzus megtestesülése, referenciapont a kortársak számára. Ugyanakkor terjedelmi korlátok miatt a díjban nem részesített tudósok, befolyásos gondolkodók nyilván hátrább szorulnak, akár ki is maradhatnak a monográfiából.

A mű jól megválasztott képanyagban gazdag, vaskos és súlyos. Így hát nem érdemes a hétoldalnál mutatóban szereplők névsorát azzal a szándékkal böngészni, hogy a kevésbé indokoltan ott szereplőket és főként az olvasó szerint méltatlanul kihagyottakat listázzuk.

Egy nekem hiányzó témakört azonban szóba hozok. Ez a gazdasági fejlődés tág, szerteágazó, de éppen ezért gazdag témaköre: a modernitás kérdése, a fejlődő világ

sajátos piacgazdasági fejlődése, a szegénység és annak sajátos gazdaságtana, intézményi különlegessége, és általában a társadalmi és gazdasági átmenetek ügye. A korábbi nagy hatású szerzők között meg kellene említeni Polányi Károly munkásságát – és nemcsak a magyar vonatkozás erősítése okán (Polányi, 1944). Megjegyzendő: a magyar közgazdaságtan jelentős és ma is releváns eredményei között helye lenne Jánossy Ferenc könyvének, amely a válság utáni helyreállítás természetéről sok újat mondott, és azóta is rezonál a gazdaságelméletben (Jánossy, 1966). Olyan téma ez, amely a mind sűrűbben ismétlődő válságok idején bizonyára még sokszor és új hangsúlyokkal előkerül.

A gazdasági fejlődés egy más, noha az előzővel sűrűn érintkező területe a természeti környezet és az anyagi növekedés konfliktusa, problémahalmaza. Ezzel ilyen formában, különösen a mostani drámaiságával a gazdaságelmélet klasszikusai nem találkozhattak; a problematika az utóbbi fél évszázadban vált kritikussá. Nem nehéz megjósolni, hogy a gazdaságelméletnek érdemben reagálni kell a gazdasági erőforrásokról, termelési tényezőkről szóló korábbi teóriák csökkenő érvényességére. A glóbus előtt álló hatalmas kihívások, egzisztenciális fenyegetések ismeretében az ember gazdasági ténykedésének alapdilemmáit leszünk kénytelenek újragondolni.

Ahhoz viszont, hogy a cselekvés nyelvén megjelenhessenek a megoldási kísérletek, előbb a helyzettel adekvát fogalmak kelljenek. A kimagasló elődök talán leglényegesebb hozzájárulását a gazdaságról való értelmes beszédhez, teoretizáláshoz szükséges fogalomtisztázásban és -rendszerezésben találhatjuk meg. Kelljenek a korszak által feldobott ügyek leírására alkalmas kulcsfogalmak: ilyen volt a munkamegosztás, a szakosodás és az önkéntes csere gondolati és szaknyelvi rendszerbe szedése Smithnél, a komparatív előnyök fogalma, később a tranzakciós költségek ügye, a játékelméleti helyzetek rendszerezése, az egyéni és a társadalmi költségek megkülönböztetése, az ember tényleges viselkedésének tisztázása, a piaci szerkezet és piaci intézmények működésének leírása és modellezése.

A monográfiáról

A máig tartó gondolatfejlődési folyamat áttekinthető leírására, értelmezésére, a személyes álláspontját és értékelését sem elhallgató bemutatására vállalkozott a szerző; vállalkozását kiválóan teljesítette.

A tizenöt fejezet időrendben és jórészt azonos szakmai mélységben fedi le a gazdaságról való tudományos gondolkodás menetét. Kezdi a görög bölcselekkel, a ko-

rai kapitalizmus pénzről, a nyereségről, a kereskedelemről gondolkodó tudósokkal, majd eljut a korai merkantilizmusig és protekciónizmusig. Régi korok gondolatvilága ez, de modernebb formában mindez ma is ott él sokak, nem csekély befolyással bírók fejében is. Igen, hiába jönnek sorra a monográfia lapjain a felvilágosodás korának gondolkodói, majd a diszciplínánk első igazi klasszikusai, mintha mindig újra le kellene folytatni a visszahúzás erőivel szembeni vitákat. Holott már egy évszázaddal ezelőtt intellektuálisan rendelkezésre álltak a modern kor gazdaságelméletének legfontosabb fogalmai, teóriái, elemzési eszközei.

Az utóbbiakat tekintve viszont valóban impozáns fejlődés ment végbe, amelyet alaposan dokumentál a könyv a makrogazdasági és a mikro gazdasági területek szétválása, a matematikai, ökonometria eljárások beépülése alapján. Az európai (magyar) olvasó számára fontos, hogy külön fejezetet kapott az ordoliberalis irányzat és a szociális piacgazdaság modellje, ami ezen a vidéken gyakran félreértés, a tengeren túl pedig ismerethiány áldozata, holott gondolatilag és gazdaságpolitikai következményei okán is feltétlenül helye van a monográfiában.

Egyetlen szerzőtől nem várható el, hogy a világ minden jelentős iskoláját kellő mélységben és jelentőségben bemutassa. Ami benne van a majd' félezer oldalban, impozáns egyéni teljesítményt dokumentál. A lektorok neve mindenképpen megemlítenő: Hild Márta, Kőhegyi Gergely, Madarász Aladár – vadászva sem talál az olvasó pontatlan vagy felületes közlést (elütést is talán, ha egyet) ekkora munkában. A képanyag, az ábrák, az időnkénti adatok és képletek nem nehezítik vagy duzzasztják a vastag könyvet, hanem inkább segítik az olvasót. Mint ahogy továbbviszi az olvasási lendületet, ha a főszereplők családi ügyeiről, akár szerelmi és házassági dolgairól egy-egy utalás előkerül. Nem lényegi, de mégsem lényegtelen, ha egy félmondatból kiderül, melyik díjazottnak van lófarka, és kinek az ősei honnan és miért vándoroltak ki.

Igen, a kontextus számít, nagyon is. Számít az elméletalkotás folyamatában, és abban különösen, hogy a tudományos eredmény miként jut el (ha egyáltalán) a köznapi tudás szintjére. Látjuk, tapasztaljuk, hogy mit gondol a nagyközönség a piacról, a versenyről, a kereskedelem hasznáról, a profitról. El sem tudjuk kerülni, hogy megismerjük a tömegmédiából a mai potentátok ezekre vonatkozó eszméit és rögeszméit, ahogy Keynes írta volt nagy munkájának utolsó lapján a magas állást betöltőkről – és csak tippelhetünk, hogy a maiak milyen hajdani könyvmolyoktól szedték eredetinek vélt gondolataikat.

A közgazdasági gondolkodás nagy alakjai (jórészt) ártatlanok a rájuk hivatkozó döntéshozók dolgaiban – de a gondolatok percepciója és gyakran különös utóéle-

te olyan vonatkozás, amely egy újabb monográfiáért kiált. A közgazdasági gondolkodás „rövid története” nem erre rendeltetett. Máskor, másnak vagy másoknak a tollából azonban érdemes lenne elolvasni, hogy a magas tudományból mi jut el és hogyan oda, ahol az emberi életet, a gazdasági folyamatokat meghatározó döntéseket meghozzák.

Hivatkozások

- Acemoglu, D., & Robinson, J. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business. Magyar kiadás: *Miért buknak el a nemzetek? A hatatalom, a jólét és a szegénység eredete*. HVG Kiadó, 2013.
- Bernanke, B. S. (2010). Implications of the financial crisis for economics. *BIS Review*, 123 <https://www.bis.org/review/r100929a.pdf>
- Farkas, B. (2022). *A közgazdasági gondolkodás rövid története*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fukuyama, F. (2012). Do Institutions Really Matter? *The American Interest*. No. 1. <https://www.the-american-interest.com/2012/01/23/do-institutions-really-matter/>
- Jánossy, F. (1966). *A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Keynes, J. M. (1965). *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Lucas, R. E. (2003). Macroeconomic Priorities. *American Economic Review*, 93(1), 1–14. DOI: 10.1257/000282803321455133
- McCloskey, D. N. (2010). *Bourgeois Dignity. Why Economics Can't Explain the Modern World*. The University of Chicago Press.
- Polanyi, K. (1944, 2001). *The great transformation – the political and economic origins of our time*. Beacon press, Boston. https://inctpped.ie.ufrj.br/spiderweb/pdf_4/Great_Transformation.pdf Magyar kiadás: Polányi Károly (1997): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Mészáros Gábor kiadása.
- Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press, 496 p. <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691152646/this-time-is-different>